

Farsangi kaleidoszkóp

A húsvét előtti nagyböjtöt megelőző – Vízkeresztől Hamvazószerdáig tartó – vidám, mulatozással, bálokkal, karneválokkal teli időszakot szerte a világon sok országban megtartják. Számos népszokás kapcsolódott hozzá, amelyek egy része ma is eleven.

Asszonyfarsang: az asszonyok mulatsága farsang alkalmával. *Temesvári* Pelbárt már a XV. században írt a dunántúli falvak asszonyainak erről a szokásáról. Az asszonyok közös összejövetelén a férfiak nem vehettek részt. A szokás az asszonyok számára az év folyamán az egyetlen alkalmat jelentette, amelyet – egyébként szigorúan kötött életrendjükét néhány órára, esetleg egy napra, éjszakára megszakítva – mulatozással, tánccal, vigalommal töltöttek el. Az összejövetel színhelye rendszerint valakinek a háza, pincéje, a fonóház, esetleg a kocsmá volt. Az asszonyfarsang legtovább a Mátra északi lejtőjén fekvő, elsősorban szlovák, morva településű falvakban maradt fenn. Asszonymultságok az európai néphagyományban, főleg szláv és német nyelvterületen széles körben ismeretesek voltak.

Bakkuszjárás: a felvidéki legények húshagyókeddi alakoskodása, adománygyűjtő felvonulása volt. Szamár- vagy kecskebőrbe bújtak, női ruhába öltözködtek, kezükben nyársat tartva táncolták végig a falut. Megtréfálták az utcán állókat, a lányokat megcsipdesték, bekормozták. Fő céljuk a mulattatás volt. Előfordult, hogy a menetben kocsikerékre szerelt női és férfibábut is húztak. A bábuk a kerék forgásának megfelelően le és fel emelkedtek. A kapott ajándékokkal a fonóházba, vagy a kocsmába mentek. Ott levetették a maskarát, az álarcot és mulatságot rendeztek. A megnevezésben a római Bacchus isten és a tiszteletére rendezett – a farsangnak sok tekintetben előképét nyújtó –, a magyarok és szlovákok lakta településeken is ismert szokásban a bacchanáliák emléke él tovább.

Bálangyal: így nevezik a veleneci karnevál megnyitásaként a Campanile harangtoronyból kötéllal a földre leeresztett több száz jelentkezőből évenként kiválasztott fiatalt lányt, aki a hátára szerelt angyalszárnyakkal érkezik az emberek közé. Földet érésekor szólalnak meg a farsangi fanfárok, s elkezdődik a fergeteges ünnep.

Batyubál: farsangkor tartott különleges közösségi multság, ahova a meghívottak mindegyikének kötelező valamiféle ételt és italt vinni, amiből aztán mindenki „a készlet erejéig” szabadon fogyaszthat.

Böjthossz: I. (Nagy) Szent Gergely pápa i.sz. 600 körül hetven napról negyvenre csökkentette le a húsvét előtti böjtölés időtartamát. Ő határozta meg a hamvazószerdai kezdést is, azaz neki köszönhető a farsang mai határnapjai. A nagyböjti időszak a bűnbánat ideje. Tartama alatt tilos a lakodalom, a bál, s mindenféle zenés, hangos multság.

Észthozó hamvak: hamvazószerda a keresztény egyházakban a nagyböjt első napja, megemlékezés Jézus böjtölésének, illetve kínszenvedésének időszakáról. Reggelén a templomokban a virágvasárnapi barkák hamujával keresztet rajzolnak a katolikus hívek homlokára. Ezzel veszi kezdetét a húsvéti böjtös időszak. Régente csak a nők homlokára került kereszt, a férfiaknak a fejére szórták a hamut. A más vallású avatatlan szemlélőt könnyen téves következtetésekre ragadtathatja az efféle látvány. Egy párizsi török követ néhány százada – látva az eszement dorbézolást – így írt haza, Konstantinápolyba: „Van az

évnék egy bizonyos része, midőn a franciáknak elmegy az eszük és néhány hét múlva, egy arra rendelt napon, port hintenek a fejükre, amely által az eszüket ismét szerencsésen visszanyerik”.

Farsang: a szó a bajor-osztrák vaschangból származik, németül faschingnak mondják. Így nevezték a középkorban a „bolondosan beszélők gyülekezetét”, amelynek tagjai ilyenkor bátran megmondhatták a máskor tilos igazságot, éppen a „bolond beszéd” védőpajzsa alatt.

Farsangfarka: a böjtkezdő hamvazószerdát megelőző szombattól húshagyó keddig tartó, különösen heves vígasságokkal teli időszakot hívja így a népnyelv.

Farsangperc: új keletű, mindössze néhány évtizedes múltra visszatekintő németországi népszokás, hogy a farsangi bál rendezőbizottságai az első ülésüket már a megelőző évben megtartják. Nem is akármikor! November (azaz a tizenegyedik hónap) 11. napján 11 óra 11 perckor kezdik meg a tanácskozást (lehetőleg, amikor a másodpercmutató is a tizenegyedik vonásra ugrik). Az ekkor kezdett szervezés állítólag csak sikerre vezethet.

Harlekin: a híres olasz bohóc figura alakja is a farsanghoz kötődik. Először egy XV. századi farsangi jelenetben írták le a felépését.

Házassághetek: a farsang néhány évszázaddal ezelőtt mindenütt az esküvők időszaka volt. Ilyenkor kellett párra lelnie minden eladósorban levő lánynak. Nagy szegény volt, ha úgy jött el a húsha-

gyó kedd, hogy a lány nem került főköttő alá. Sok helyen gonosz, megalázó büntetésben részesítettek az ilyen lányokat (tuskóhúzás, pacalvetés, szűzgyulya-terelés stb.) Húsvét változó dátumú – a tavaszi napéjegyenlőség időpontjától függő – ünnep. A magyar néphiedelem szerint minél közelebb van hamvazószerda az év elejéhez, annál inkább csak a szép lányokat vezetik az oltár elé farsang idején. Minél később mutatja azonban a kalendárium a nevezetes napot, annál biztosabb, hogy a „csúfabb” teremtések is a férjükre lelnek.

Hentesmenet: a középkorban egyes német városok főterén a farsang idején igen sok, hentesnek öltözött férfi táncolt és kötekedett az arra járókkal. Később, amikor általánossá vált a jelmezes körmenet, a hentesnek öltözött emberek egy csoportba tömörültek és nagy kolbászkigyókkal mindig ők kezdhették meg a vonulást. Feljegyezték, hogy 1583-ban Königsbergben kilencven hentes cipelt végig az utcákon egy kb. kétszázhusz kilogramm súlyú kolbászt.

Húsbohócok: mivel farsang után hosszú-hosszú hústalan napok következtek, a vidámságnak szerves részévé lett a különböző böjtös és tiltott hússok megszemélyesítése. Az ilyenkor különösen gyakori vásári komédiázásoknak a német és az angol nyelvterületen is állandó szereplői voltak azok a bohócok, akiknek a neve Pácolt Heringként, Kolbász Jancsiként, Marhafartó Jakabként, Tőkehal Pistaként fordítható magyarra.

Húsos fazekak vasárnapja: Spanyolországban a farsangi szokások nem érnek véget hamvazószerdán. Négy nap után, a böjti hét első vasárnapján az egész karnevál újra föltámad. E vasárnap az üres húsos fazekakkal való körmenettel és zajos gyermekfelvonulásokkal telik. A menet tagjai álarcot viselnek, s botokra tűzött színes papírcsíkokat, rongyokat visznek zászlóként magukkal, az utcákon szerpentint hajigálnak.

Jéborotválás: sok helyen elterjedt szokásként, hogy az egyik farsangi nap az asszonyok öltöztek maskarába, s az ereszeokról letört jégcsapokkal simították, „borotválták” meg az utcán megragadott férfiak arcát, akik kénytelenek voltak mindezt zokszó és sivalkodás nélkül, férfiasan túrni.

Karnevál: a jelmezes, táncos felvonulásokra, utcabájos időszakra elterjedt kifejezés olasz eredetű, s a hústól való búcsúzkodásból ered (carne vale, azaz isten veled, hús) elnevezése.

Karnevál hercege: egy mulatságos félreértés szülte ezt az elnevezést. Egy francia udvari jelmezbál forgatagába tévedt utcai koldushoz fűződik. A legtökéletesebb jelmez viselőjének ítélve nyerte el a címet, amit a király azzal egészített ki, amikor fény derült a tévedésre, hogy rajta kívül minden udvari ember köteles engedelmeskedni a parancsainak. Ettől kezdődően minden évben megválasztották a farsangi teljhatalommal rendelkező főnököt, aki megszerezte az első tánc jogát is.

Kis farsang: a délvidéki szlávok, de a dél-alföldi magyarok körében is a farsang utolsó előtti csütörtökén a gyerekeknek rendeztek játékos-táncos vígasságokat. A kicsik farsangja így kapta a kis farsang nevet.

Konfetti: a konfetti eredetileg apró – golyócska alakú – cukorkaként kezdte meg pályafutását. Itáliai karneválokön szórták az erkélyekről a felvonulók közé. A papír konfetti a XIX. század végén szorította ki véglegesen a cukorgolyókat a divatból. Szécsi Ferenc, az utolsó hivatásos nyelvújítónk kísérletet tett nevének megmagyarítására, az általa javasolt farsangpetty azonban nem ment át a közbeszédbe.

Kongózás: egy Dunántúlon elterjedt szokást neveznek így a néprajzosok és maguk a résztvevők is. A helybeliek a jelmezes farsangi felvonulást éktelen és

szüntelen kolompolással egészítik ki, miközben – ellentétben más tájegységekkel – más zajkeltő eszközöket nem vesznek igénybe. (Szatmár megyében így nevezték a pártában maradt lányok kicsúfolásának szokását. Farsangfarkán ott az ő kötelezővé tett felvonulataikat kísérték hasonló zenebonával. Beregben viszont az ilyen lányok ablaka alatt keltettek macskazenét.)

Kövércsütörtök: böjt ide, böjt oda, az ételmaradék nem mehetett pocsékba. A hamvazószerda utáni napra még szemet hunytak a böjtszegés felett. A farsangkor megmaradt ételkészleteket ekkor lehetett utoljára elfogyasztani. Arra, hogy sokan szándékosan is felhalmoztak ilyen készleteket arról a különböző tájegységeinken fennmaradt névváltozatok (torkos-, zsíros-, zabáló-, tobzódó csütörtök) remekül árulkodnak.

Lampion: eredetileg színes papírból készült gyertya-, majd lámpaburkolat kerti kivilágításhoz. Távol-keletről, Kínából terjedt el Európában. A farsangi díszítés egyik eleme lett. Legtöbbször fényforrás sem kerül bele. Egyes források szerint először a brit királyi udvarban alkalmazták farsangi dekorációként a XVIII. században.

Lányok vasárnapja: az Ipoly mentén a farsang utolsó előtti vasárnapján a lányok rendezték a táncmulatságot, napközben sorra járták a házakat, kezükben nyársat tartottak s énekeltek. Kolbász, szalonna, tojás volt a jutalmuk, amiből aztán bált rendeztek. A táncmulatságra meghívott legények kalapját felbokrétázták.

Legényavatás: Kőszegfalván legényvásárral búcsúztatták a farsangot, amelynek keretében a falu legöregebb embere legénnyé avatta a tizennyolc éves fiatalokat.

Mókaesküvő: egyes vidékeken, ha a faluban egyetlen házasság sem kötött meg a farsang idején, farsangfarkán

egy házasuló koron aluli gyerek-párral, vagy egy agglegény és vénlány kettőssel játszottak el egy szabályos lakodalmat, amelyet evés-ivás, zeneszó és menyasszonytánc is kísért. A kijelölt vagy önkéntes álarát és „hites” urát általában egy tuskó tetején utaztatták keresztül a falun a „menyegző” színhelyéig.

Morzsabál: általában a farsang utolsó napján tartott multság, amelynek fő célja a mulatozást tiltó időszak előtti alapos vigadozás mellett a böjt előtt a farsangi ételkészlet maradékának közösségi felélése volt.

Nagybögő-temetés: a farsang végén ünnepélyesen, gyászmenettel és gyászmuzsika mellett szokás volt egy nagybögőt temetni, s ezzel jelképesen elsíratni a zenét, a multságokat, melyeket a szigorú egyházi regula tiltott a nagyböjt idején. A felravatalozott nagybögőnél papnak és kántornak öltözött személyek sürgölődtek és siratóasszonyok jajveszéltek, ahogyan az egy igazi temetésen dukált.

Operabál: francia eredetű multság, amely az operaházakban zajlik s elsősorban nagypolgári igényeket elégít ki, kötelező étkezéssel és italfogyasztással, klasszikus táncokkal és muzsikával. A párizsi előkelőségek rendeztek először ilyet a XIX. században, s a szokás szinte az egész öreg kontinensen – többek között Magyarországon is – elterjedt.

Papírrózsák fesztiválja: Portugália nagyvárosaiban farsang utolsó vasárnapján – amikor a polgárok utcabálokkal, komédiázással, kirakodóvásárral töltik el a napot – a XX. század elejétől szokásba jött, hogy a bakfiskorú és tőlük idősebb lányok odahaza készített papírrózsáikkal a nekik tetsző fiúhoz, fiatalemberhez odaszaladhatnak, s gomblyukukba tűzhetik a kiszínezett virágocskát. Ily módon – afféle hölgyválaszként – e napon ők tehetnek illedelmes szerelmi vallomást.

Pestismaszok: a középkori orvostudomány nem tudott hatékonyan harcolni a ragályos betegségek ellen. Babonás butasággal furcsa elgondolásokat tettek gyakorlattá. Volt francia orvos, aki fennen hirdette: a bal karra kötött két centiméter széles piros szalag megvédi a viselőjét a kole-rától. Itáliai kollegái viszont úgy hitték, hogy az álarok, maszkok tökéletes védelmet nyújthatnak a pestisjárványok idején. A velencei városlakók egy időben szinte kötelező ruhadarabként viselték a teljes arcot eltakaró maszkokat. Minden családnál több ilyen öltözet-kiegészítő is használatos volt. A pestisfélelem elmúltával ezeket vették elő a gyermekek és unokák a velencei karneváli felvonulások alkalmával. Az eseményre Velencébe térők révén terjedt el a farsangi maszk egész Európában.

Répatánc: húshagyó kedd estjén a szlovén férfiak nem pusztán az italozás és a társaság kedvéért indultak a kocsmába. Mindenképpen táncolniuk kellett, mert úgy tartották, hogy az ilyenkor tett tánclepekések mennyisége befolyásolja a konyhakerti répák vastagságát.

Riói karnevál: a leginkább aszambával, a szambaiskolák parádéjával összefonódott utcai felvonulás a világ egyik leglátogatottabb és leglátványosabb karneválja, amelynek eredete a XV. századig vezethető vissza. Ekkortájt váltak igen népszerűvé Portugáliában az Azori-szigetekről származó multságok, mely szokást az akkor Portugál gyarmatra, Brazíliába is exportálták. A négynapos ünnepség alatt sokszor olyan zűrzavar lett úrrá az utcákon, hogy 1843-ban kénytelenek voltak hivatalosan betiltani, ám azóta is az utcai ünnepségek maradtak a legnépszerűbb elemei.

Szakmai bálók: Mária Terézia 1772-ben rendeletileg szabályozta a farsangi álarokbálók helyét és rendjét. A bálók jellemzője, hogy zárt körűek: mindig egy foglalkozási kör vagy egy

társadalmi réteg tagjai gyűlnek össze: az iparosok multságai általában a céhes hagyományokhoz kapcsolódtak. A legkülönbözőbb ipartestületek hívták össze a maguk táncmulatózóit. A családok ismerkedésén túl, főképpen a mesterek gyermekeinek házassági esélyeit kívánták növelni ily módon. Magyarországon különösen híres volt a kéményseprő-, a lakatos-, a nyomdász-, a szabó- és építész-, de a minden szakmára kiterjedő iparosbál is. Rendszeresen megrendezték a tengerész-, a huszár-, a tüzér-, az orvos- és a hírlapíró-bált is.

Téltemetés: a magyarok és a hazai nemzetiségek legtöbbször szokásos télbúcsúztatási szertartást is megejtenek a farsang idején. A délszláv gyökerű mohácsi busójárás is ilyen. Másutt ekkor égetik el a rongyból készült kiszébabát.

Tojáscsaták: Franciaországban elterjedt farsangi szokás, hogy a jelmezbe öltözött gyerekek joga van tojással hajigálni a jelmezbál napján a felnőtteket. Spanyolországban egy kellemesebb változat honosodott meg: a tojáshejat megszabadítják a belsőjétől és konfettivel töltik meg. Teljes erőből, úgy hajítják egymáshoz a farsangozók, hogy a vegyes színű kis papírkorongok rázúduljanak a kiszemelt áldozatra.

Velencei karnevál: az első írásos emlékek, melyek megemlítik, 1094-ből valók. Ez időben Vitale Falier volt a város dózséja. Velence nagy és félelmetes mediterrán tengeri hatalom volt, s győzelmeit sorozatosan meg is ünnepelte; mindig is a karnevál volt a legkedveltebb multságok egyike. A XIII. század végén nyilvánították hivatalos ünneppé a húshagyókeddet. Velence a XVIII. században elnyerte a karneválok városa címet. Ekkoriban már Európa nemesei százával özönlöttek el, hogy jól kimulassák magukat a város terein és utcáin, a kaszinókban és színházakban.

háes